

Debreceni Egyetem
Bölcsészettudományi Kar

**A középkori Szatmár vármegye településneveinek
változásai**

Témavezető: Dr. Tóth Valéria
egyetemi docens

Készítette: Magyar Orsolya
III. magyar

Debrecen
2011

Tartalomjegyzék

Bevezetés	2
1. Komplex változások	3
1.1. Névdifferenciálódás, névosztódás	3
2. Jelentésváltozások.....	6
2.1. Jelentésátértékelődés.....	7
3. Alaki változások.....	8
3.1. Névcseré	8
3.2. Részleges változások	10
3.2.1. Szabályokba foglalható részleges változások.....	10
A) A szintaktikai szerkezet változása	10
a) A kiegészülés.....	11
1. Kiegészülés jelzői előtaggal	11
2. Kiegészülés földrajzi köznévi utótaggal	13
b) Az ellipszis	15
c) A névelem > névrész csere	16
d) A névrész > névelem csere.....	16
B) A morfológiai szerkezet változása	17
a) A redukció	17
b) A bővülés.....	19
c) A névelemcsere	22
d) A névrészcsere	22
3.2.2. Szabálytalan részleges változások.....	24
a) A transzszemantizáció.....	24
Összegzés.....	25
Irodalomlista.....	29
Függelék	30

Bevezetés

Dolgozatom témája a középkori Szatmár vármegye településneveinek változástörténete. Ezzel a megyével a XIX. század óta több nyelvészeti munka foglalkozott. Az első megyetörénetet SZIRMAY ANTAL készítette el a XIX. század első évtizedében (1809–1810). Azonban az elkészült mű a gyűjtés földrajzi korlátai és a felölelt időszak méretei (adatait a kezdetektől a XVIII. század végéig gyűjtötte) alapján nem lehetett teljes. A XX. század közepén MAKSAY FERENC kéziratában már a megye középkori település- és birtoklástörténeti vázlatát próbálja megrajzolni (1940). Ezeket az előzményeket felhasználva készítette el NÉMETH PÉTER: *A középkori Szatmár megye települései a XV. század elejéig* című munkáját (2008), amelyben már a megye család- és birtoklástörténeti, valamint a történeti földrajzi szempontjai is előtérbe kerülnek. Ez az összegző munka képezi dolgozatom alapját. Céлом az elkezdett névrendszertani vizsgálatok folytatása olyan módon, hogy dolgozatomban a középkori Szatmár megye településneveinek változástípusait igyekszem rendszerszerűen bemutatni a TÓTH VALÉRIA által kialakított változástipológia alapján (2008).

Első feladatom az adott terület névállományának adatbázisba történő szerkesztése. A táblázat tartalmazza a településneveket, azok első előfordulásának névadatát, valamint, ha észlelhető volt változás, akkor a második előfordulás névadatát, a változás típusát, illetve a ma élő településnevet vagy adatot a településről. Ezt az összesítő táblázatot dolgozatom függelékeként közlöm.

Munkámban változási típusok szerint haladva mutatom be, hogy a középkori Szatmár megye településnevei milyen módosulásokon mentek keresztül a történetük során.

Szatmár vármegye középkori településeinek a száma a felhasznált forrás alapján 584. A települések jelentős része (több mint 60%-a) változatlan névalakkal él mind a mai napig. A településnevek fennmaradó 40%-a képezi dolgozatom központi témáját, ugyanis ezek, a középkor folyamán alaki és/vagy jelentésbeli módosulásokon átesett nevek alkalmasak a változástipológia bemutatására.

1. Komplex változások

A komplex változások kategóriájába azok a módosulások tartoznak, amelyek a név elsődleges jelentésében, valamint a szemantikai és alaki szerkezetében is elmozdulást eredményeznek (TÓTH 2008: 27). Ebbe a csoportba három változástípus sorolható be. A néveltűnés esetéről akkor beszélünk, ha külső generáló tényezők (lakosság vagy életkörülmények gyökeres változása) hatására a névalak teljesen megszűnik. A névdifferenciálódás vagy névosztódás során nyelvi, vagy nyelven kívüli okok miatt két azonos alakú név egy-egy sajátosságot kifejező jelző által elkülönül. Azt a változási folyamatot pedig, amelynek során két vagy ritkábban több település összeolvadása történik meg oly módon, hogy az eredeti névalak felhasználásával közös nevet teremtenek meg, névintegrálódásnak nevezzük. Mivel a középkori Szatmár megyében a néveltűnés és a névintegrálódás változástípusra nincsen példa, így ezekkel a folyamatokkal részletesen nem foglalkozom. Figyelmet érdemel ellenben a névosztódás. A vizsgált megye 584 településéből 19-et érintett ez a folyamat, amely arányszámát tekintve elenyésző (3%), ám településnévtörténeti szempontból fontossá válik.

1.1 Névdifferenciálódás, névosztódás

A névdifferenciálódás terminus értelmezése megosztott a kutatók körében. A fogalom tágabb értelmezéséről ír BÖLCSKEI ANDREA (1997: 16). Megállapítása szerint a természetes névadás folytán az egyes települések egymástól függetlenül kaphatnak azonos nevet az ország bármely területén. Azonban az így létrejövő településnévi homonímiát igyekszik a névhasználat elkerülni, ezért kapnak az azonos településnevek megkülönböztető jelzőt. BÖLCSKEI emellett a differenciálódás másfajta folyamatát is tárgyalja. Igen gyakran véli azt, hogy egy adott település több részre bomlik, és a nevezett változás következtében az alapnévhez illesztett differenciáló szerepű jelző különíti el egymástól az osztódott településrészek neveit (BÖLCSKEI 1997: 16). Ezzel ellentétben INCZEFI GÉZA a következőképpen ragadja meg a tágabb értelemben vett differenciálódás lényegét: „Differenciálódásnak nevezzük a földrajzi neveknek újabb elemmel való bővülését abból a célból, hogy azonos nevű helyet (települést) egymástól megkülönböztessünk, és így a nevek egyértelmű identifikációját távolabbi lakosság számára is biztosítsuk, továbbá egy nagyobb tájegység eddig külön megnevezetlen részterületét az egészhez való tartozás igényével megjelöljük” (INCZEFI 1965: 75) HOFFMANN ISTVÁN azonban úgy véli, hogy az INCZEFI által

képviselt álláspont inkább a névkeletkezés kategóriájában tárgyalandó, hiszen a folyamat azt szemlélteti, hogy a meglévő helyneveket hogyan használják fel újak megnevezéséhez (HOFFMANN 2003: 200).

Mint már fentebb írtam, ez a változási folyamat megosztja a kutatók értelmezését. Az eddig vizsgált álláspontokat figyelembe véve alkotja meg RÁCZ ANITA a szűkebb értelemben vett névdifferenciálódás értelmezését, azaz a megkülönböztető jelző a településosztódás következményeként kapcsolódik a névhez (RÁCZ 1997: 125–146). Ezt az álláspontot elfogadva alkotja meg TÓTH VALÉRIA a változástípusokkal foglalkozó művében a névosztódás fogalmát. Két ok miatt is támogatja ezt a terminust. Egyrészt a magyar nyelvűsége miatt, másrészt pedig azért, mert a fogalom asszociálja a faluosztódást (TÓTH 2008: 32). A továbbiakban a névdifferenciálódás fogalmát elhagyva a folyamatra a magyar megnevezéssel fogok hivatkozni.

A települések kisebb részre osztódása, tagolása az egész középkort érintő változási folyamat. A faluosztódások háttérében különböző külső okok rejlenek. Leggyakoribb oka a differenciálódásnak a birtok felosztása a birtokosok között. Ez a külső tényező generálta az általam vizsgált Szatmár megye *Dara* (1322: *Dara*, NÉMETH 2008: 54) településének osztódását. NÉMETH PÉTERTől tudjuk, hogy a Szamos partja melletti falu 1312-ben két részre osztódott: *Egyházasdará*-ra (1312/735: *Egyhazas Dara*, NÉMETH 2008: 54) és *Felsődará*-ra (1312/375: *Felseő Dara*, NÉMETH 2008: 54), amelyeket a család között különböző hányadban még tovább osztottak. Azonban ezek a birtokügyi mozzanatok sokszor életképtelen települést hívtak életre. Ezt támasztja alá a hozott példám is, hiszen *Dara* továbbélésének vizsgálatakor sem *Egyházas*-, sem *Felsődara* nem szerepelt többször a leírásban. Ma a települést *Szamosdara* néven ismerjük. Azok a települések, amelyeket érintett a névosztódás, ritkán maradnak fenn osztódott formájukban és nevükben, ám néhány kivétel mégis található az általam vizsgált megyében. A 19 település közül, amelyeket érintett a tárgyalt változástípus, 3 esetben megfigyelhető az osztódott településnevek továbbélése mind a mai napig. Két helynév kapcsán ez egyértelműen kimutatható NÉMETH PÉTER munkája alapján. *Homoród 1.* (1264/291: *Humurod*, NÉMETH 2008: 115) és *Palád* ([1263]/264: *Palad*, NÉMETH 2008: 211) esetében az osztódott településrészek megtartották megkülönböztető jelzőjüket, és önálló településként a helynév továbbélésében is megfigyelhetőek, azaz önálló településekké váltak. *Palád* esetében egyértelmű a változás, hiszen a XIII. században kettévált falu ma is őrzi nevében a jelzővel való megkülönböztetést: [1263]/364: *Naghpalagh* (NÉMETH 2008: 211); [1263]/364: *Kyspalagh* (NÉMETH 2008: 211). *Homoród* mai továbbélése kissé bonyolultabb

képet ad. *Felsőhomoród* mai neve megegyezik az 1424-es névadattal (1424: *Felsehomorod*, NÉMETH 2008: 115). Azonban *Nagyhomorod* (1424: *Naghomorod*, NÉMETH 2008: 115) és *Megyerlehomoród* (1424: *Megerlehomorod*, NÉMETH 2008: 115) mai neveinek meghatározása eltérést mutat a kutatók körében. ENGEL szerint *Remetehomoród* azonos *Megyerlehomoród*-dal, melynek mai neve *Alsóhomoród*, illetve *Nagyhomoród* megegyezik *Középhomoród*-dal, ez utóbbi vált a ma is használatos településnévvé. Ezzel szemben SUCIU *Alsóhomoród*-ot *Nagyhomoród*-dal, *Középhomoród*-ot *Megyerlehomoród*-dal azonosítja (NÉMETH 2008: 116). A bizonytalan megnevezések és azonosítások ellenére azonban látható, hogy megmaradt az osztódás során keletkezett név, amely az osztódott településnevek megmaradásának ritka, de meglévő jelenségét támasztja alá. *Varsány* (1214/550: *Vosian*, Németh 2008: 334) kapcsán még ennél is összetettebb folyamatról van szó, mert ugyan a továbbélésben szerepel a két önálló településnév, azonban jelzőváltáson ment keresztül. A XIV. században végbement osztódáskor ugyanis a *kül*- és *bel*- jelzők kapcsolódtak az elsődleges névhez: *Külvarsány* (1310>399: *Kylwassan*, NÉMETH 2008: 334) és *Belvarsány* (1310>399: *Belwassan*, NÉMETH 2008: 334), de a mai településnevekben már a *kis*- és *nagy*- jelzők szerepelnek: *Kisvarsány*, *Nagyvarsány*.

A névosztódás nyelvi jellemzését két kérdés határozza meg: az elkülönülési típusok leírása és az elkülönítésekre használt jelzők szemantikai vizsgálata. A névosztódást ért települések két- vagy háromtagú korrelációt alkotnak. A település részekre osztása után a kapcsolt, differenciáló szerepű jelzők viszonyítási helyzetre vagy a birokos személyére utalnak leggyakrabban (TÓTH 2008: 34). Szatmár megye vizsgált települései esetében a megkülönböztető jelző leginkább a rész méretére vonatkozik, mint például *Bacsó* (1322: *Bochou*, NÉMETH 2008: 11) > *Kisbacsó* (1322: *Kusbochu*, NÉMETH 2008: 11) és *Nagybacsó* (1322: *Nogbochu*, NÉMETH 2008: 11) esetében. Hasonlóan szemantikai jellegzetességeket mutat a *Kissikató* (1458: *Kyssykathó*, NÉMETH 2008: 264) és *Nagysikató* (1458: *Nagsykato*, NÉMETH 2008: 264) névpár is, melyek a *Sikató* (1478: *Sykatho*, NÉMETH 2008: 264) nevű település osztódásakor jöttek létre. Viszonyítási pontként való megjelölésre kapcsolták ugyanakkor az eredeti településnévhez a *kül*- és *bel*-, valamint az *alsó*- és *felső*- jelzőpárokat, amelyek zárt korrelációként nem bővíthetők további tagokkal (a korrelációk típusaihoz lásd BÖLCSKEI 1997: 20–22). A *kül*- és *bel*- pár kapcsolódott például a *Ricse* településnévhez (1341/342>482: *Ryche*, NÉMETH 2008: 248) > *Belricse* (1315/325/360: *Belryuche*, NÉMETH 2008: 248) és *Külricse* (1315/325/360: *Kyuryuche*, NÉMETH 2008: 248), míg *Ökörítő* (1344: *Wkuryto*, NÉMETH 2008: 207) esetében az *alsó*- és *felső*- jelzőket kapcsolták a kettéosztás

folyamán az elsődleges névformához: *Alsó-, Felsőökörítő* (1345: *superior Ükürítow*, 1345: *inferior Ökürítow*, NÉMETH 2008: 207). Szabálytalan korrelációval a háromtagú települések esetében találkozhatunk. Ez látható *Mada* (1269: *Mada*, NÉMETH 2008: 169) település nevének esetében, amikor is a *Nagymada* (1330/XV: *Nagmada*, NÉMETH 2008: 169), *Kismada* (1375: *Kysmada*, NÉMETH 2008: 169) névpár mellett *Ómada* (1415: *Omada*, NÉMETH 2008: 169) névformával is találkozunk. A három kapcsolódott jelző közül a *kis-* és *nagy-* egymással párt alkotva a méretre vonatkozik, azonban a harmadik jelző, az *ó* a település egyéb tulajdonságát hivatott érzékeltetni. Arra vonatkozóan, hogy az *Ómada* névforma (ami későbbi, mint a másik kettő) esetleg a *Kis-* vagy a *Nagymada* névvel azonos denotatív vonatkozású lehetett, és azt válthatta fel, nincsenek információim. Mint fentebb írtam a szabálytalan korreláció háromtagúak esetében figyelhető meg, azonban Szatmár megye esetében kivételt képező település *Dara* (1322: *Darah*, NÉMETH 2008: 54), mert nem kéttagú szabálytalan korrelációt mutat, ugyanis a *Feldará*-ban (1367: *Feldarah*, NÉMETH 2008: 54) szereplő viszonyító jelző mellé nem az azzal ellentétes *alsó*-t kapcsolták, hanem a település egyéb tulajdonságára vonatkozó *egyház*as ’templommal rendelkező’ jelzőt (1312/735: *Egyházas Darah*, NÉMETH 2008: 54). A korrelációk esetében igen ritkán figyelhető meg az, amelyet *Kolcs* (1312: *Kulch*, NÉMETH 2008: 151) esete mutat. A település tagolásakor ugyanis öttagú korreláció keletkezett, ahol a kapcsolt jelzők a birtokosok személyére utalnak: *Illéskolcsa* (1312: *Iliekolchya*, NÉMETH 2008: 151), *Egyházaskolcsa* (1312: *Eházaskolchya*, NÉMETH 2008: 151), *Mikekolcsa* (1325: *Mykekulchia*, NÉMETH 2008: 151), *Elekkolcsa* (1325: *Elyekkulchia*, NÉMETH 2008: 151) és *Paplankolcsa* (1352/638: *Paplankolchya*, NÉMETH 2008: 151).

2. Jelentésváltozások

A településnevek jelentését meghatározni, denotátumaikat teljes pontossággal elkülöníteni a környezetüktől nem könnyű feladat. Azonban HOFFMANN ISTVÁN szerint erre nincs is szükség a helynevek használatához. Szerinte elegendő ismernünk a településnevek denotatív jelentését, azaz az azonosításukhoz szükséges jelentésmozzanatokat. HOFFMANN azt is leírja, hogy a denotátum nehéz körülhatárolása mellett a helynevek esetében sajátos alá-fölé rendeltségi viszony figyelhető meg. Ez a hierarchia az ember térszemléletéből adódik: „egy adott helyet csak más helyekhez való viszonyában tudunk meghatározni, definiálni” (HOFFMANN 1993: 98). A jelentésváltozások sorába TÓTH VALÉRIA három változási folyamatot sorol be: a jelentésbővülést és -szűkülést, valamint a jelentésátértékelődést (TÓTH

2008: 48). Szatmár megye esetében az első két folyamattal nem találkozunk (vagy legalábbis az igazolásuk, feltárásuk nem lehetséges), azonban a jelentésátértékelődés esete megfigyelhető.

2.1 Jelentésátértékelődés

Jelentésátértékelődésnek nevezzük azt a folyamatot, amelynek során egy valaha önállóan létezett település külső okok hatására beolvad egy másik településbe, és így neve a helynevek hierarchiájában alacsonyabb szintre kerül. Ez a változás a hely fajtájában és funkciójában idéz elő változást (TÓTH 2008: 49–50).

A tárgyalt változást két, egymástól nehezen elhatárolható folyamat megnevezésére használjuk. Az egyik irány az, amikor az egykor önálló település beolvad egy másikba, s neve településrészévé válik. Ez a változás figyelhető meg *Szalka* (1268: *Zalka*, NÉMETH 2008: 270), *Máté* (1216: *Mathey*, NÉMETH 2008: 177) és *Mátészalkája* (1367: *Matezalkaya*, NÉMETH 2008: 270) esetében. Ezek a hajdani települések elveszítve önállóságukat ma *Mátészalka* részét képezik, mintegy elősegítve ezzel a mai szatmári város arculatának kialakulását. A másik irányról akkor beszélünk, amikor egy adott település a szomszédos település határának részévé válik. Ez a folyamat a középkorban produktív volt a falvak pusztulása és népességének elenyészése miatt. Ezek a beolvadt településnevek nagy hatással voltak a befogadó település helyneveire, településnév-jellegük megszűnésével ugyanis igen intenzíven vettek részt az új határnevek létrehozásában. Szatmár megyét vizsgálva ez a változási irány számos esetben megfigyelhető. Olvasztott határába településeket Nyírlugos, amely a középkorban még jelzői előtag nélkül fordult elő *Lugas* formában (1354: *Lugas*, NÉMETH 2008: 167). Beolvasztott határrészévé vált *Makra* (1335: *Makra*, NÉMETH 2008: 173), valamint *Szenyves* (1213/550: *Scenues*, NÉMETH 2008: 292). A beolvasztás szempontjából a legproduktívabbnak Kántorjánosi, azaz az egykori *János* (1272/511: *Janos*, NÉMETH 2008: 123) település bizonyult. A beolvasztott területek közé tartozik például *Baglya* (1265> 351: *Bogla*, NÉMETH 2008:13), *Balogjánosi* (1414: *BalogJanosy*, NÉMETH 2008: 15), valamint *Petrimező* (1478: *Pethrymeze*, NÉMETH 2008: 230). Az első iránynál említett *Mátészalka* erre a változási folyamatra is mutat példát, hiszen számos szomszédos települést olvasztott be határába. Például határrészévé vált *Ejeg* (1303/372: v. *Eyeg*, NÉMETH 2008: 74) vagy *Gurhó* (1303/372: *Gurho*, NÉMETH 2008: 104). Az említett településeken kívül még jelentősnek

mondható a magába olvasztás szempontjából Nyírmada, Szamosszeg, Jánkmajtis és Csenger is.

3. Alaki változások

Az alaki változás kategóriájába azok a településnevek sorolhatóak be, amelyeknek denotatív jelentése nem változott, azonban alaki módosuláso(ko)n mentek keresztül. Az alaki módosulás körében nem tárgyalandóak a hangváltozások, mert ezek a módosulások nem a kérdéses nyelvi elem helynévi jellegével állnak kapcsolatban (TÓTH 2008: 55). A szakirodalom közel fél évszázada foglalkozik a településnevek szerkezeti módosulásaival, mégis terminológiai és szemléletbeli eltérések mutatkoznak. Azonban elmondható az, hogy a kutatók a helynevek változását az alaki elmozdulásokon keresztül mutatták be. Ennek oka az – mint az majd látható dolgozatomban is –, hogy a változások legnagyobb százalékban a településnevek alakját érintették.

Az alaki változások kategóriáján belül beszélünk teljes változásról (névcseréről), mely során a teljes névtest átalakulása megtörténik, illetőleg részleges változásról. Szatmár megye esetében a részleges változások vannak túlnyomó többségben, mint azt majd a továbbiakban egyértelműen adatokkal is szemléltetem. A részleges változásokon belül két típust nevez meg TÓTH VALÉRIA. Az első típusba tartoznak azok a folyamatok, amelyek szabályokba foglalhatóak. Ezeket a helynevek belső összefüggései és rendszerkapcsolatai irányítják. Ezek a módosulások jellegüket tekintve megjósolhatóak, rendszerszerűek. A szerkezet módosulásaként, a névterjedelem változásaként követhetők nyomon. A másik típusba a szabályokkal le nem írható alaki módosulások tartoznak. Ide sorolhatóak a deszemantizáció, a reszemantizáció és a transzszemantizáció esetei, amelyek tehát minden esetben egyedi módosulásokként következnek be (TÓTH 2008: 55–56).

A helynevek alaki változását generáló tényezők nagyon sokrétűek lehetnek. Ezeket az indukáló tényezőket dolgozatomban további részében egy-egy változási típus kapcsán kívánom bemutatni.

3.1) Névcseré

Névcseréről akkor beszélünk, ha egy települést megnevező névalak teljes mértékben megváltozik, felváltja egy új névforma. A folyamat megértéséhez azonban szükséges a többnevűség, a szinonima és a polinima fogalmak tisztázása. Egy adott kor szinkroniájában egy helynévnek több névváltozata is lehetséges, amely így többnevűséget eredményez. Ennek

a folyamatnak két altípusa különíthető el. Ha a névrészek tekintetében semmiféle egyezés nem mutatható ki, akkor szinonimákról beszélünk, a folyamatot pedig szinonimitásnak nevezzük. Ellenben ha a két variáns egy névrész tekintetében azonosságot mutat, alakváltozatoknak, azaz polinimáknak tekintjük őket, a köztük lévő viszonyt pedig polinimiának. A névcseré folyamatához a szinonimitáson keresztül vezet út. A szinonimitás alapja egy diakrón nyelvi folyamat: egy adott településnév mellé azzal megegyező denotatív jelentéssel bíró másodlagos névalak társul, ám ezek szerkezetileg és lexikailag is eltérnek egymástól. A meglévő két településnév egy ideig párhuzamosan élt egymás mellett, mindkettőt használták, azonban a tárgyalt változási típus hatására a másodlagosan keletkezett névforma idővel felváltotta a régebbit. Szatmár megye esetében az egyes névvariánsok váltakozását, egyidejű, szinkrón használatát az *alias* vagy *alio nomine* latin kifejezésekkel egybefogott helynévpárok jelzik. A legtöbb névcserén átesett szatmári település esetében az utóbbi latin szókapcsolat jelzi a váltakozást. Ez látható például *Agod* (1338: *Ogud*, NÉMETH 2008: 2) kapcsán, amely a *Papfalva* (1388: *Papfalua al. nom. Agod*, NÉMETH 2008: 2) megnevezést kapta a névcseré következtében. De ez történt *Gyülvész* (1341: *Gulvez*, NÉMETH 2008: 107) esetében is, ám itt már az *alias* kifejezés jelzi előbb a váltakozást, majd a csere bekövetkeztét: *Újfalva* (1406: *Wyfalw alias Gelwez*, NÉMETH 2008: 107). A fent említett két latin kifejezésen kívül azonban előfordul a váltakozás jelzése nélkül is a névcseré folyamata, igaz, ez elenyésző számú, hiszen a vizsgált települések közül 4 jelenik meg ebben a formában. Ez látható például *Marcellfalva* (1272: *Marcelfolua*, NÉMETH 2008: 176) kapcsán, ahol a tárgyalt változást nem jelzi semmi, csupán az új településnév, a *Nógrád* (1279: *Nógrád*, NÉMETH 2008: 176) megjelenéséből tudjuk meghatározni a változás realizálódását.

Az adatbázisban szereplő néhány településnév kapcsán a névcseré összetettebb folyamatáról is beszélhetünk. Ennek lényege, hogy egy kiindulási névnek nem egy, hanem kettő vagy több névváltozata is létrejön, amelyek párhuzamosan élnek egymás mellett. Az adatbázisban szereplő *Gernezt* (1215/550: *Guernezt*, NÉMETH 2008: 100) helynév mellett szereplő *Terem* (1449: *Gernez al. nom Therem*, NÉMETH 2008: 100) és *Szentjánostelke* (1470: *Zentjanosteleke*, NÉMETH 2008: 100) például ilyennek tekinthetők, az utóbbi a váltakozás jelöletlensége ellenére is olyan, újonnan létrejött alak, amely *Terem*-mel együtt a *Gernezt* név által jelölt település megnevezését hivatott szolgálni.

3.2) Részleges változások

Az alaki változások másik nagy csoportját képviselik a részleges változások. Részleges változásnak nevezzük azokat az alakszerkezeti módosulásokat, amelyek csak bizonyos fokú módosulásokat eredményeznek a névtesten. Két altípusát különíthetjük el. Az első csoportba sorolhatóak azok a változások, amelyek a folyamat során bizonyos rendszerszerűséget mutatnak. Ezzel ellentétben, a második típusba tartoznak azok a fajta módosulások, amelyek szabályokkal le nem írhatók, az előző csoporttal szemben kevésbé mutatható ki bennük szabályszerűség (TÓTH 2008: 63).

3.2.1) Szabályokba foglalható részletes változások

E változási folyamatok során a helynevek alakját érintő szemantikai és lexikális-morfológiai szerkezeteket érintő változásokat szükséges vizsgálnunk. A módosulás mértékének függvényében két nagyobb csoport különíthető el. Ha a változás mindkét szerkezeti szintet érinti, akkor a szintaktikai szerkezet módosulásáról beszélünk, ha csak a lexikális-morfológiai szintet, akkor pedig a morfológiai szerkezet változásáról (TÓTH 2008: 64).

A) A szintaktikai szerkezet módosulása

A szintaktikai szerkezet módosulásáról akkor beszélünk, ha a névalak egy funkcionális szerepű névrésszel lesz több vagy kevesebb. Abban az esetben, amikor ez a funkcionális szerepű névrész bővíti a névalakot, kiegészülésről beszélünk, ha azonban csökkenti, akkor ellipszisről. Példaként említhető a kiegészülés folyamatára *Andrásfalva* (1391: *Andreasfalva*, NÉMETH 2008: 4). Az eredeti névalak még a középkor folyamán megkapta a *Kisandrásfalva* (1383: *Kysandrasfalua*, NÉMETH 2008: 4) nevet, azáltal, hogy kiegészült egy melléknévi jelzővel. *Böszörménytelek* (1238 > 367/388: *Byzermuntelek*, NÉMETH 2008: 37) kapcsán pedig az ellipszis szemléltethető, hiszen a XV. század folyamán a *Böszörménytelek* már *Böszörmény*-ként (1411: *Bezermen*, NÉMETH 2008: 37) van említve, azaz elmaradt a *telek* földrajzi köznévi utótag. A két típuson kívül azonban még beszélhetünk azokról az esetekről is, amikor a névrésznyi elemek nem önmagukban hoznak létre változást, hanem névelemeket váltanak fel. Ez a névelem > névrész csere ment végbe *Vezend* (1219/550: *Voznad* [olv. *Vozand*], NÉMETH 2008: 344) település nevében, hiszen a XIV. századi névalak már

Bezentalke (1381: *Bezentheluke*, NÉMETH 2008: 344) formában adatolt: a *-d* helynévképzőt tehát a *telek* földrajzi köznévi utótag váltotta föl. Ennek a változásnak a fordítottja a névrész > névelem csere, amikor valamely névelem lép az adott névrész helyébe. Ez történt például *Sóstelké*-vel (1411: *Sostheleke*, NÉMETH 2008: 268), amelyből a változás következtében *Sóskút* (1413: *Soskuth*, NÉMETH 2008: 268) lett: itt a 'település' jelentésű *telek* utótaggal álló kétrészes névformát egyrészes, a *kút* névelemmel szereplő névalak váltotta föl.

a) A kiegészülés

Mint ahogy már fentebb írtam, a kiegészülés az a változási folyamat, amelynek során a névalak egy funkcionális szerepű névrésszel bővül. A változás azonban a névalak denotatív jelentését nem érinti. A folyamatnak két altípusa különíthető el. Ha a kapcsolódó névrész az előtag pozíciójába kerül, csakis jelzői előtaggal történő kiegészülésről beszélhetünk, ha azonban az utótag helyzetébe kerül, kizárólag földrajzi köznévi utótaggal történő kiegészülésről lehet szó. TÓTH VALÉRIA felállított változástipológiájában a két változási folyamatot a kiegészülés terminus alatt összevonja, hiszen, ahogy írja: „a két változási folyamat sok közös vonást mutat fel: a településnév alakja úgy változik meg, hogy a jelentés eközben nem módosul; a változás minden esetben névrésznyi növekedéssel jár együtt stb.” (TÓTH 2008: 65)

1. Kiegészülés jelzői előtaggal

A jelzői előtaggal történő kiegészülés során egy létező településnév alakja úgy növekedik egy névrésznyi szerepű előtaggal, hogy közben az eredeti név elsődleges jelentése változatlan marad (TÓTH 2008: 64). A jelzői előtaggal végbemenő kiegészülés megvalósulhat minőségjelzős és birtokos jelzős szerkezetként egyaránt. Minőségjelzői előtaggal bővült *Becs* (1334: *Bech*, NÉMETH 2008: 24), amikor is a lokális viszonyt kifejező víznévvel egészült ki: *Tiszabekcs* (1478: *Tiszabekch*, NÉMETH 2008: 24). *Meggyes* (1429: *Meggyes*, NÉMETH 2008: 1) kiegészült alakja pedig *Abamegyese* (1360: *Abamediese*, NÉMETH 2008: 1), ahol a személynévi jelzővel történő kiegészülés által jelölt birtokos jelzős szerkezet jött létre.

A jelzői elő- és földrajzi köznévi utótaggal történő kiegészülés Szatmár megye településneveit vizsgálva igen jelentősnek mondható. Az 584 településből 98-at érintett a változás, s ezek 60%-ában előtag, 40%-ban pedig utótag kapcsolódott az elsődleges névformához.

A minőségjelzős szerkezetben realizálódó kiegészüléskor a jelző leggyakrabban helynév. Megvalósulhat víznévvel, amint ez látható *Terebes* (1215/550: *Terebes*, NÉMETH 2008: 302) kiegészült *Túriterebes* (1321/324: *Turiterebes*, NÉMETH 2008: 302) alakjában. Ám Szatmár megyére jellemzőbb, hogy a kiegészült jelzői előtagban a szomszéd település neve szerepel, amely ezáltal megkülönböztető szereppel bír. Ez figyelhető meg *Jánosi* (1268: 1322: *Iwanissis* [olv. *Juanisy*], NÉMETH 2008: 126) kiegészült névalakjában, hiszen a *Csengerjánosi*-ban (1429 > 549: *ChengerJanosi*, NÉMETH 2008: 126) szereplő jelzői előtag a *Jánosi* közelében fekvő *Csenger* településére utal. *Németi* (1268: *Nympti*, NÉMETH 2008: 199) kiegészült alakja *Szatmárnémeti* (1341/XVI: *Zathmarnemethy*, NÉMETH 2008: 199). Az általam vizsgált megyében ez az egyetlen olyan település, amelynek jelzői előtagjában a megye neve szerepel. De történhet a jelzői kiegészülés melléknévi jelzővel is, ahol is a melléknév a település valamilyen tulajdonságának kiemelését szolgálja. *Berke* (1216/391: *Berche*, NÉMETH 2008: 276) településneve ezt példázza, hiszen a kiegészült formájú *Szárzaberek* (1336 >> 348: *Zarrazberk*, NÉMETH 2008: 276) melléknévi előtagja a terület kiszáradt voltára utal. Szatmár megye kapcsán találunk példát a képzett melléknévi jelzővel történő kiegészülésre is. Ezt mutatja *Egyházassársány* alakja: *Varsány* (1214/550: *Vosian*, NÉMETH 2008: 334) > *Egyházassársány* (1365: *Eghazosuosyan*, NÉMETH 2008: 334), ahol az utóbbi variáns a település templomos voltát hivatott jelezni.

A birtokos jelzővel történő kiegészülésnek a jelöltséget figyelembe véve két típusa különíthető el: a jelöletlen és a jelölt szerkesztésmód. A jelöletlen birtokos szerkezet jelzői előtagja utalhat a birtokos személyére: *Palád* ([1263]/264: *Palad*, NÉMETH 2008: 211) > *Botpalád* (1429 > 549: *Bothpalad*, NÉMETH 2008: 211), de utalhat az ott élők etnikumára is: *Pályi* (1294: *Pauli*, NÉMETH 2008: 214) > *Oroszpályi* (1336: *Orozpauli*, NÉMETH 2008: 214). *Szekeres I.* (1181/288/366/XV: *Zekeres*, NÉMETH 2008: 283) esetében azonban már a másik típusról, azaz a jelölt szerkesztésmódról beszélünk: *Olivérszekerese* (1328: *Eliberzekerescy*, NÉMETH 2008: 283). A jelzői előtaggal történő kiegészülés leggyakoribb okának tartható az, hogy az azonos nevű településeket megkülönböztessék egymástól. Szatmár megyében például két *Becs* település található: *Becs I.* (1334: *Bech*, NÉMETH 2008: 24) és *Becs 2.* (1332–4/PpReg: *Beech*, NÉMETH 2008: 25). A két település neve nehezen volna azonosítható és elkülöníthető egymástól, ha *Becs I.* település neve elé nem került volna jelzői előtag: *Tiszabekcs* (1478: *Tizabekch*, NÉMETH 2008: 24).

2. Kiegészülés földrajzi köznévi utótaggal

A kiegészülés másik nagy típusát a földrajzi köznévi utótaggal kiegészült településnevek csoportja adja. A folyamat során az elsődleges településnév másodlagosan földrajzi köznévi utótagot kapott. *Apa* (1215/550: *Apa*, NÉMETH 2008: 5) elsődleges névalakjából ez a folyamat teremtette meg az *Apafalva* (1512: *Apafalva*, NÉMETH 2008: 5) alakot. Ha azonban megvizsgáljuk a település ma használt nevét, amely *Apa*, felmerül az elsődlegesség kérdése. Ugyanis elképzelhető, hogy az *Apafalva* település létezett elsődlegesen, amelyből aztán ellipszis következtében jött létre a mai *Apa* településnév. Ennek megítélése azonban nem könnyű feladat, mint ahogy azt HOFFMANN ISTVÁN is megfogalmazta: „A helynévszerkezeti változások irányának kijelölése egy-egy névben (...) nemcsak az adatolás hiányosságai miatt bizonyulhat nehéz feladatnak, hanem azért is, mert a változások igen gyakran ellentétes hatóerejű tendenciái egy időben vannak jelen minden helynévrendszerben, egymás kölcsönhatásaitól át- meg átszöve jelentkeznek, párhuzamos szerkezeti átalakulások sorát létrehozva.” (HOFFMANN 1993: 123).

A földrajzi köznévi utótaggal történő kiegészülés során az elsődleges településnév különféle 'lakott hely' jelentésű utótagokkal egészül ki. Általánosságban véve elmondható, hogy a leggyakoribb utótagnak a *falu* ~ *falva* lexéma tekinthető (TÓTH 2008: 72). Azonban az általam vizsgált megye kapcsán ez nem tekinthető érvényesnek, ugyanis csupán két települést tudok említeni erre a kiegészülésre: a fent említett *Apa* > *Apafalva* mellett ezt figyelhetjük még meg a *Tatár* (1213/550: *Catar* [olv. *Tatar*], NÉMETH 2008: 299) > *Tatárfalva* (1356: *Thatarfalua*, NÉMETH 2008: 299) módosulás során. Szatmár megye esetében jóval jelentősebbnek mondható a *telek* ~ *telke* lexémák kapcsolódása. Ezzel egészült ki például *Csegze* (1321: *Chekze*, NÉMETH 2008: 47) > *Csegzetelek* (1321: *Chekzeteluk*, NÉMETH 2008: 47), *Dég* (1294: *Deegh*, NÉMETH 2008: 58) > *Dégtelek* (1393: *Degtelek*, NÉMETH 2008: 58), *Szalcsa* (1215/550: *Salta*, NÉMETH 2008: 270) > *Szalcsatelke* (1428: *Sulchatelke*, NÉMETH 2008: 270), *Szentpál* (1414: *Zenthpal*, NÉMETH 2008: 291) > *Szentpátelke* (1513: *Zenthpaltheleke*, NÉMETH 2008: 291). Elenyésző számban, de kapcsolódott utótagként a *szeg* lexéma is: *Boroszló* (1219/550: *Borozlou*, NÉMETH 2008: 34) > *Boroszlószeg* (1402: *Borozlousegh*, NÉMETH 2008: 34), valamint a *ház(a)*: *Voltech* (1374: *Voltrech*, NÉMETH 2008: 347) > *Voltechháza* (1348: *Woltechhaza*, NÉMETH 2008: 347), *Sámely* (1376: *Samol*, NÉMETH 2008: 255) > *Sámelyház* (1421: *Samelhaz*, NÉMETH 2008: 255). Ezekon kívül, igaz csak egy-egy példában, utótag szerepét tölti be a *földe*: *Derzs 2.* (1321: *Derzs*, NÉMETH 2008: 62) > *Derzsfölde* (1330/XV: *Derzfelde*, NÉMETH 2008: 62); az *alja*: *Gyarmat* (1332–4/PpReg:

Garmath, NÉMETH 2008: 104) > *Gyarmatalja* (1406: *Gyarmath alya*, NÉMETH 2008: 104); a *bánya*: *Lápos* (1300>>360: *Lapus*, NÉMETH 2008: 163) > *Láposbánya* (1491: *LaposBanya*, NÉMETH 2008: 163) és a *fája*: *Szentmiklós 1.* (1316: *Zenthmiclos*, NÉMETH 2008: 289) > *Szentmiklósfája* (1507: *Zenthmyklofsaya*, NÉMETH 2008: 289). Ezek a földrajzi köznévi utótaggal kiegészült formák rávilágítanak valójában arra is, hogy a középkor folyamán mely szavak rendelkeztek szűkebb vagy tágabb értelemben ’település’ jelentéssel. A *Csaholy* (1251/343: *Chohol*, NÉMETH 2008: 41) településéből másodlagos létrejött *Csaholymonostora* (1325/327/XVI: *Chahalmonustura*, NÉMETH 2008: 41) *monostora* utótagjának nincs ’település’ vagy ’lakott hely’ jelentése, mégis a kiegészült forma arra utal, hogy településnévformáns értékkel bír, ahogyan az *egyház* lexéma is ilyen tulajdonságokkal rendelkezik. *Csaholy* településének történetét vizsgálva azonban arra is példát találunk, hogy a *monostor* földrajzi köznévi utótag -s képzős formájában jelzői előtagként is kapcsolódott a településnévhez: *Monostoroscsaholy* (1429: *Monosthoroschahol*, NÉMETH 2008: 41). Ez is bizonyítékul szolgál arra, hogy ez az utótag nem valódi ’lakott hely’ jelentéssel bír, hanem valamiféle speciálisabb tartalmat fejez ki.

A földrajzi köznévi utótaggal végbement kiegészülésnek két alapvető típusát különíthetjük el a megye településneveiben. Az első típusba tartoznak a jelölt birtokos jelzős szerkezetek, azaz amikor a kiinduló névalakhoz birtokos személyjeles földrajzi köznév kapcsolódik (TÓTH 2008: 76). Ez figyelhető meg *Onad* (1284: *Anad*, NÉMETH 2008: 204) > *Onadtelke* (1414: *Onadtelke*, NÉMETH 2008: 204) településnevében. A *falv* ~ *falva* lexémák közül – amint erre az előbbieken is utaltam – csak a jelölt formájú *falva* lexémával találkozunk Szatmár megye településnevei között: *Apafalva* (1512: *Apafalva*, NÉMETH 2008: 5), *Tatárfalva* (1356: *Thatarfalua*, NÉMETH 2008: 299). A jelölt szerkezetben álló leggyakoribb utótag a megye kapcsán a *telke* lexéma, ugyanis a földrajzi köznévi utótaggal kiegészült formák több mint 40%-a ezt az utótagot vette fel a változás során. Így alakult például *Fény* ([1274?]: *Feyr* [olv. Feyn], NÉMETH 2008: 85) településéből *Fénytelke* (1381: *Fentheluke*, NÉMETH 2008: 85), vagy *Málk*-ból (1213/550: *Malca*, NÉMETH 2008: 174) *Málkatelke* (1367/388: *Malkatelke*, NÉMETH 2008: 174). A második típusba azok a településnevek tartoznak, amelyek a földrajzi köznévi utótaggal történő kiegészülés során jelöletlen birtokos szerkezetben realizálódnak (TÓTH 2008: 76). Szatmár megye helynevei között csak a *telek* és a *ház* utótagok találhatóak jelöletlen formában. *Derzs* (1424: *Ders*, NÉMETH 2008: 143) kiegészült formája például *Derzstelek* (1421: *Derstelek*, NÉMETH 2008:

143), *Sámely* (1376: *Samol*, NÉMETH 2008: 255) másodlagos alakja pedig *Sámelyház* (1421: *Samelház*, NÉMETH 2008: 255).

b) Az ellipszis

A kiegészüléssel szemben az ellipszis során a településnév alakja egy funkcionális szerepű névrésszel megrövidül, azaz kétrészes településnevekből egyrészesek jönnek létre. Az ellipszis terminus HOFFMANN ISTVÁN helynév-tipológiájának hatására terjedt el. Szerinte a változás lényege abban fogható meg, hogy „a helynévből egy funkcionális-szemantikai egység, azaz az egyik névrész eltűnik: a kétrészes helynév egyrészessé alakul” (HOFFMANN 1993: 123). Szatmár megye településneveit figyelembe véve alátámasztható TÓTH VALÉRIA megállapítása, miszerint ez a folyamat a településnevek előtagját alig-alig érinti (TÓTH 2008: 81), ugyanis egyetlen példa sincs a szatmári helynevek sorában, amelyben az előtag tűnt volna el az ellipszis során. Ezzel szemben az utótag elmaradására számos példa hozható. HOFFMANN úgy véli, hogy a folyamat a nagyon általános jelentésű főtagot tartalmazó nevekben fordul leginkább elő (HOFFMANN 1993: 124).

Az általam vizsgált településnevek között a legnagyobb számú példát a *telek ~ telke* utótag eltűnése mutatja. Így lett *Böszörménytelek*-ből (1238>367/388: *Byzermuntelek*, NÉMETH 2008: 37) *Böszörmény* (1411: *Bezermen*, NÉMETH 2008: 37), *Jármitelek*-ből (1355: *Jarmiteluk*, NÉMETH 2008: 126) *Jármi* (1362: *Jarmy*, NÉMETH 2008: 126) vagy *Rézetelek*-ből (1298/319/320: *Rezetheluk*, NÉMETH 2008: 248) *Réze* (1466: *Rezzee*, NÉMETH 2008: 248). Ezen kívül találunk példát a *falva*: *Andrásfalva* (1391: *Andreasfalva*, NÉMETH 2008: 4) > *András* (1431: *Andreas*, NÉMETH 2008: 4) és a *monostora*: *Császlómonostora* (1341/342>482: *Chazlomonosthóra*, NÉMETH 2008: 44) > *Császló* (1345: *Chazlou*, NÉMETH 2008: 44) utótagok elmaradására is.

Géctelke (1339: *Guechteleke*, NÉMETH 2008: 144) kapcsán a kiegészülés és az ellipszis folyamatának szintéziséről beszélhetünk, hiszen a két változás egyaránt érintette a településnevet, melynek következtében létrejött a másodlagos *Kisgéc* (1374: p. *Kysgech*, NÉMETH 2008: 144) településnév. Látható ezen a névadaton, hogy az elsődleges névhez képest a változások két irányban történtek meg. Egyrészt az ellipszisnek köszönhetően eltűnt a *telke* földrajzi köznévi utótag, másrészt pedig a folyamat során kiegészült a névalak a *kis* tulajdonságot jelölő melléknévi jelzővel.

c) A névelem > névrész csere

Névelem > névrész cserének nevezzük azt a folyamatot, melynek során egy nem névrésznyi szerepű nyelvi elemet funkcionális szerepű névrész vált fel (TÓTH 2008: 87). A változás következtében mindig kétrészes helynevek jönnek létre. A változás a legproduktívabbnak a XIV-XV. században tekinthető. Jellemző erre a folyamatra, hogy az eredeti névalak és a csere következtében létrejövő másodlagos alak párhuzamosan élhet egymás mellett. A változásban felcserélődő névelem lehet helynévképző, birtokos személyjel vagy lexéma, azonban igen ritka, hogy az utóbbi két névelem váltódik fel névrésszel. Az általam vizsgált névanyagban ilyenre nem is bukkantam. A továbbiakban ezért a valamely képzőelem névrésszel történő felcserélődésének eseteit mutatom be a megye helynévkincsében. A szakirodalom arra a megállapításra jutott, hogy a változáson átment településnevek 90%-ban a névrész az elsődleges településnévben szereplő *-i* helynévképző formánst váltotta fel (TÓTH 2008: 89). Ezt a megállapítást azonban nem tudom alátámasztani egyetlen szatmári településnévvel sem. A névelem > névrész csere általában sem mondható jellemző változástípusnak ebben a megyében, ugyanis egy településnevet tudok csak felhozni példának, s abban a *-d* helynévképzőt váltja fel a *telke* földrajzi köznévi névrész: *Vezend* (1219/550: *Voznad* [olv. *Vozand*], NÉMETH 2008: 344), > *Bezentalke* (1381: *Bezentheluke*, NÉMETH 2008: 344). A változás kapcsán érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy az újonnan a névbe kerülő névrész minden esetben csak földrajzi köznévi lexéma lehet. Számos földrajzi köznévi lexéma alkalmas a névelem felváltására, így a *telek* ~ *telke* lexemapár, vagy a *falva* ~ *falva* és a *vár*. Azonban ezek közül leginkább csak a *telek* ~ *telke* pár használatos, mint ahogy az a fent említett *Vezend* példájában is megfigyelhető.

d) A névrész > névelem csere

Névrész > névelem cserének nevezzük azt a folyamatot, melynek során egy funkcionális szerepű névrészt névelem vált fel. Ez a változástípus minden esetben egyrészes helynevet eredményez. A szintaktikai szerkezet változásai közül a legritkébbnek mondható folyamat, mégis Szatmár megye településneveit tekintve jelentősebbnek látszik, mint a névelem > névrész csere. A változás következtében a településnév utótagjában szereplő földrajzi köznévi lexémát egy képző váltja fel, az így keletkező név ilyen módon tehát mindig egyrészes lesz. TÓTH VALÉRIA a változástipológiát tárgyaló munkájában leírja, hogy a névelem szerepét e változástípusban jobbra helynévképző tölti be, amelyek közül is a leggyakoribb az *-i*, de ritkébben előfordul a *-d* és a *-ka/ke* formáns is (TÓTH 2008: 93).

Az általam vizsgált településnevek esetében ugyanakkor nem a képzők, hanem a lexikális névelemek vesznek részt a változásban. *Füleházá*-ból (1321: *de Phulehazay*, NÉMETH 2008: 86) ez a változás eredményezte a *Fülemező* (1394: *Filemezeu*, NÉMETH 2008: 86) névalakot. Ennek oka az, hogy a *mező* elem nem 'település' jelentésű szó, ezért nem tekinthető névrésznek, csak névelemnek. Ebben az esetben tehát a *Füleháza háza* utótagját váltotta fel a *mező* névelem, amely által létrejött a *Fülemező* egyrészes településnév. Ugyanez figyelhető meg a *Sóstelke* (1411: *Sostheleke*, NÉMETH 2008: 268) > *Sóskút* (1413: *Soskuth*, NÉMETH 2008: 268) változásban is. *Sóskút* elnevezést ugyanis akkor lehetne kétrészes helynévnek és a benne szereplő *kút* lexémát névrésznek tekinteni, ha az forrás- vagy kútnévként volna említve. Településnévként viszont a *kút* lexéma csakis névelem lehet.

A változás kapcsán elmondható, hogy a névrész szerepét betöltő földrajzi köznevek közül a leggyakoribb a *telek ~ telke* lexemapár. Így történt ez *Sóstelke* kapcsán, ahol a *telke* névrészt váltotta fel a *mező* névelem. Azonban nemcsak ennek a lexémának a felváltódása figyelhető meg a szatmári települések között. A fentebb írt *Füleháza* kapcsán ugyanis nagyon ritka változásról van szó, hiszen a *háza* földrajzi köznévi lexéma cseréje egy-két kivételtől eltekintve nem jellemző. A fenti példák ugyanakkor azt is jelzik, hogy ez a változási folyamat a vizsgált területen csupán szórványosan realizálódott.

B) A morfológiai szerkezet változása

A morfológiai szerkezet változása során fontos tényező, hogy a településnevek elsődleges funkcionális-szemantikai szerkezete nem módosul. Kétirányú lehet a változás. A névterjedelem csökkenhet, mint például az *Asszonypataka* (1379: *Azunpataka*, NÉMETH 2008: 9) > *Asszonypatak* (1380: *Azyupatak*, NÉMETH 2008: 9) változás során, vagy növekedhet egy vagy akár több névelemmel is: *Domahid* ([1280 k.]: *Damahyd*, NÉMETH 2008: 67) > *Domahida* ([1288–90]: *Damahyda*, NÉMETH 2008: 67). De változatlanul is maradhat, ha a módosulás során névrészek vagy névelemek kicserélődése történik meg.

a) A redukció

Redukciónak nevezzük azt a változási folyamatot, amelynek során a név teste egy vagy akár több kötött morfémával vagy nem névrész értékű lexémával csökken (TÓTH 2008: 96). A terminust HOFFMANN ISTVÁN vezette be helynév-tipológiával foglalkozó írásában (HOFFMANN 1993: 128). A redukció a változástípusok között az egyik legjelentősebben ható folyamatként tartható számon. Két altípusát az elmaradó névelem jellege szerint különíthetjük

el egymástól, azaz beszélhetünk nem névrész értékű lexéma, illetve toldalékmorféma elmaradásáról.

HOFFMANN szerint a lexémák elmaradásának legtipikusabb esete az, amikor a kétrészes helynév előtagja elsődlegesen maga is kétrészes helynév volt. Az így meglévő településnév lexikális szerkezete azonban különbözik „az azonos névmodell (hely + fajta jelölése) jellegzetes névformáitól” (HOFFMANN 1993: 129), a redukció pedig ezt a különbözőséget igyekszik kiküszöbölni. Igen gyakori jelenség, hogy a kétrészes településnevek első névrészének első vagy második néveleme marad el. Erre gyakorlatilag csak a patrocíniumi településnevek körében találunk példát. Azonban kivételt képez a Szatmár megyei *Ivankabánháza* (1321: *Joankabanhaza*, NÉMETH 2008: 16), ahol az első névrész első néveleme, az *Ivánka* maradt el: *Bánháza* (1354>> 413: *Banhaza*, NÉMETH 2008: 16). Szatmár megye nem patrocíniumi eredetű településnevei között szintén találunk példát az első névrész második névelemének elmaradására is. Ez figyelhető meg *Ivánlegénytelke* (1394: *t. Iwanlegentheleke*, NÉMETH 2008: 120) településnevében, hiszen a másodlagosan létrejövő névalakban már nem szerepel az első névrész második néveleme, a *legény* lexéma: *Ivántelke* (1434: *Jwantheleke*, NÉMETH 2008: 120). De ugyanezt a változást mutatja *Sárvár* (1217/550: *Sasuar* [olv. *Saruar*], NÉMETH 2008: 259) változástörténete is. E település esetében egy többlépcsős változási folyamatról van szó, ugyanis az elsődleges településnév földrajzi köznévi utótaggal kiegészült formáját, a *Sárvármonostorá-t* (1347: *Sarvarmonostora*, NÉMETH 2008: 259) érintette a redukció folyamata, létrehozva belőle a *Sármonostora* (1331: *Sarmonustra*, NÉMETH 2008: 259) névalakot. A lexémaelmaradás egyrészes településneveket is érintő változási folyamat. Ez az elmaradás megfigyelhető mind az első, mind a második lexéma esetében. Szatmár megye kapcsán azonban az egyrészes településnevek körében csak a második lexéma elmaradására találunk példát. Ez a változás figyelhető meg *Besenyőtő* ([1169]: *Bessenyawtho*, NÉMETH 2008: 30) > *Besenyő 2.* (1326/XVIII: *p. Besseneu*, NÉMETH 2008: 30), *Görgésmező* (1411: *Gergesmezew*, NÉMETH 2008: 103) > *Görgés* (1512: *Gewrges*, NÉMETH 2008: 103) vagy *Hódostó* (1219/550: *Hodosto*, NÉMETH 2008: 113) > *Hódos 1.* (1328: *de Hudus*, NÉMETH 2008: 113) településnevekben

A toldalékmorfémák redukciója a toldalékok két típusát, a helynévképzőt és a birtokos személyjelet érinti. A helynévképzők közül leginkább az *-i* és a *-d* képzők redukciója figyelhető meg. A középkori szatmári települések között egyforma arányban találunk példát mindkét képző eltűnésére. *Becsi* (1181/288/366/XV: *Bechy*, NÉMETH 2008: 24) településnévét ért változás következtében a másodlagosan létrejövő névalakon már nem szerepel az *-i*

helynévképző: *Becs* (1334: *Bech*, NÉMETH 2008: 24). Míg *Erdőd I.* (1215/550: *Herdeud*, NÉMETH 2008: 78) névalakjából a redukció nyomán *Erdő* (1323: *Erdeu*, NÉMETH 2008: 78) lett, azaz a *-d* helynévképző maradt el a név testéről. A toldalékmorfémák redukciója általában az egyrészes helyneveket érinti, azonban néhány településnév kivételt képez. A Szatmár megyei *Kisbátord* (1323/235: *Kyusbartud*, NÉMETH 2008: 23) ugyanis a XIV. században már *Kisbátor* (1355: *Kysbatur*, NÉMETH 2008: 23) formában adatolt, azaz a redukció egy kétrészes településnévben idézett elő elmozdulást. Ennek magyarázata minden bizonnyal a *-d* képző történetében kereshető, ugyanis ez a morféma eredeti funkcióját tekintve kicsinyítő szerepű volt. A XIV. században adatolt névalakban feltehetőleg ezt a funkcióját még őrizte, azaz a *Bátor* névalakon két különböző elem, a *kis* jelzői előtag és a *-d* képző ugyanazt a szerepet töltötte be. Az így létrejött redundancia kiküszöbölése végett mehetett tehát végbe a *-d* redukciója. A fent említett képzőkön kívül találunk példát a *-cs* helynévképző: *Garancs* (1268: *Goronch*, NÉMETH 2008: 91) > *Garan* (1351: *Jo. de Garan*, NÉMETH 2008: 91), valamint a *-d* képző alakváltozataként szereplő *-t* toldalékmorféma eltűnésére is: *Gernezt* (1215/550: *Guernezt*, NÉMETH 2008: 100) > *Gernez* (1320: *Gernez*, NÉMETH 2008: 100).

A birtokos személyjel redukciója a kétrészes településneveket érinti elsősorban. Például a jelölt birtokos szerkezetben álló *Járomtelke* (1325/XVI: *Jaromteleke*, NÉMETH 2008: 126) másodlagos névalakjában, a *Járomtelek*-ben (1355: *Jarmiteluk*, NÉMETH 2008:126) már nem szerepel az *-e* birtokos személyjel. Szatmár megye középkori településnevei között azonban találunk példát egyrészes településnévben végbement redukcióra is. Például *Asszonypataka* (1379: *Azunpataka*, NÉMETH 2008: 9) településneve a tárgyalt változás következtében a XIV. században már *Asszonypatak*-ként (1380: *Azyupatak*, NÉMETH 2008: 9) adatolt.

A redukció során létrejövő egyrészes képzős ~ képzőtlen változatok, és kétrészes jelölt ~ jelöletlen variánsok kronológiai viszonyait nem könnyű megállapítani. Ennek függvényében a fent említett példák kapcsán felmerülhet a fordított irányú változási folyamat (a bővülés), valamint a párhuzamos névalakulás lehetősége is.

b) A bővülés

A redukcióval ellentétes irányú folyamat a bővülés. HOFFMANN ISTVÁN a következőképpen definiálja ezt a változási folyamatot: „A helynévnek egy új névelemmel

való megtoldását bővülésnek nevezzük. A bővülés tehát éppúgy a névtest terjedelmének növekedésével jár együtt, mint a kiegészülés, de bővüléskor nem névrészek, hanem csupán névelemnek a névbe kerülése történik meg. Ebből következően a bővülés a helynév funkcionális szerkezetét nem változtatja meg, csupán az alaki szerkezet módosulásával jár” (HOFFMANN 1993: 135). Eszerint a megfogalmazás szerint tehát a kapcsolódó névelem egyaránt lehet toldalékmorféma és lexéma is. A szakirodalom azonban leginkább csak a képzőkre jellemző folyamatként tárgyalja a bővülést. A változás széles hatókörű, igen intenzív folyamatnak mutatkozik az ómagyar kor időszakában, de néhány változástípusa a középmagyar korban zajlott le (TÓTH 2008: 110–113). Annak ellenére, hogy a szakirodalom leginkább csak a képzőkre jellemző folyamatként tarja számon ezt a változástípust, mégis találunk példát Szatmár megye településnevei között a lexémányi névelemmel történő bővülésre is. A vizsgált megye településneveihez másodlagosan kapcsolódott lexémányi névelemek közül a leggyakoribbnak az *erdő* és a *mező* névelem tekinthető. Például *Betlen* (1445: *Bethlen*, NÉMETH 2008: 31) a változás következtében a *Betlenerdő* (1454: *pr. Bethlenerdew*, NÉMETH 2008: 31) alakban adatolt, azaz az elsődleges névhez képest ez az alak már az *erdő* névelemmel bővült formában van jelen. Míg a *Ricse* (1271/281: *Receh*, NÉMETH 2008: 249) vagy a *Remete* (1407: *Remethe*, NÉMETH 2008: 244) településnevek bővült alakjaiban a *mező* névelem szerepel: *Remetemező* (1414: *Zemeremezew* [olv. *Remethemezew*], NÉMETH 2008: 244); *Ricsemező* (1478: *Rychemezeu*, NÉMETH 2008: 249). A kétrészes helynevek körében kevésbé hatott ez a változási folyamat. Ha kimutatható is a bővülés, az minden esetben a kétrészes patrocíniumi településnevek előtagját érintette. A Szatmár megyei *Mezőpetri* (1316: *Mezeupetri*, NÉMETH 2008: 186) azonban ebből a szempontból kivételesnek számít, hiszen a változás következtében létrejövő *Mezőszentpetri* (1399: *Mewzewzenthpetery*, NÉMETH 2008: 186) alak utótagját érintette a bővülés. TÓTH VALÉRIA szerint azonban ez az egyszer feltűnő másodlagos névalak „átmenetileg és bizonyára nem is valós használatú, vagyis tulajdonképpen „ál”-patrocíniumi névként funkcionál” (TÓTH 2008: 118).

A bővülés másik esete a képzővel történő névterjedelem-növekedés. A már a redukciónál tárgyalt *-i* és *-d* helynévképzők ebben a változástípusban is igen intenzíven részt vesznek. Igen nehezen bizonyítható az, hogy egy meglévő helynévhez másodlagosan az *-i* helynévképző kapcsolódott volna a bővülés következtében, azonban a meglévő képzős ~ képzőtlen párok nagy száma arra enged következtetni, hogy valóban erről a változásról beszélhetünk. HOFFMANN szerint „E nevekben a képző mintegy a kiegészítéssel a névhez kapcsolható földrajzi köznévi névrészt helyettesíti [...]” (HOFFMANN 1993: 136). Az *-i*

helynévképző a népnévből, a foglalkozásnévből, vagy a személynévből alakult településnevekhez kapcsolódik elsősorban. Szatmár megye településnevei közül számos példa hozható az *-i* képzővel történő bővülésre. Így alakult *Berend*-ből (1332–4/PpReg: *Byrend*, NÉMETH 2008: 30) *Berendi* (1426: *Berendy*, NÉMETH 2008: 30), *Eger*-ből (1339. *Eger*, NÉMETH 2008: 73) *Egri* (1339>348: *de Egry*, NÉMETH 2008: 73) vagy *Vizsoly* (1215/550: *Vislu*, NÉMETH 2008: 346) településnévből *Vizsolyi* (1388: *de Vysoly*, NÉMETH 2008: 346). A *-d* helynévképzővel történő bővülésre kisebb számú másodlagos szatmári településnevet tudok említeni. A *-d* képző kapcsolódott például *Kozár*-hoz (1355: *Kozár*, NÉMETH 2008: 156), amelynek következtében létrejött a másodlagos *Kozárd* (1421: *Kozard*, NÉMETH 2008: 156) névalak. De ezt mutatja a *Mok* (1274>429: *Mok*, NÉMETH 2008: 191) > *Mokod* (1433: *Mak al. nom. Makod*, NÉMETH 2008:191), valamint a *Tövis* (1324: *Tyus*, NÉMETH 2008: 313) > *Tövisd* (1340: *Tyuissed*, 1481: *Thywysd*, NÉMETH 2008: 313) változás is. Az általam vizsgált településnevek között a két tárgyalt helynévképzőn kívül találtam példát *-s* helynévképzővel bővült helynevekre is. Ezt a változást mutatja *Gelén* (1215/550: *Gylian*, NÉMETH 2008: 96) másodlagosan létrejövő névalakja, *Gelénes* (1234/550: *Gillianus*, NÉMETH 2008: 96), de *-s* képzővel bővült *Karuly* (1340: *Korul*, NÉMETH 2008: 195) településneve is: *Karulyos* (1511: *Karwlos*, NÉMETH 2008: 195).

A névtest a képzőkön kívül birtokos személyjellel is bővíthet. A jelölt birtokos szerkezetben álló névalak nagyon sok jelentésviszony kifejezésére alkalmas. Jelölhet valós birtoklást, utalhat lokális természetű kapcsolatra, de megtestesíthet osztály-egyed, víznevekben pedig rész-egész viszonyt is. Éppen ennek a sokrétű funkciónak köszönhető, hogy számos település, amely addig nem tartalmazta a birtokos személyjelet, bővült másodlagosan ezzel a morfémával (TÓTH 2008: 127).

A birtokos személyjellel történő bővülés a kétrészes helynevek körében igen gyakori jelenség. Ez a változás a településnév földrajzi köznévi utótagjában idézett elő elmozdulást. Szatmár megye esetében leginkább a *telek* földrajzi köznévi lexéma vált jelöltté a birtoklás szempontjából. Így jött létre *Kenéztelke* (1345: *Keniztheleke*, NÉMETH 2008: 137) az elsődleges *Kenéztelek* (1345: *Kenizthelek* [olv. *Kenezteluk*], NÉMETH 2008: 137) névalakból vagy *Portelke* (1395/396: *Potheleke*, NÉMETH 2008: 235) a *Portelek* (1354/414/415: *Portelek*, NÉMETH 2008: 235) eredeti településnévből. A szatmári településnevek között feltűnik továbbá a *ház* > *háza* változás is: *Sámelyház* (1421: *Samelhaz*, NÉMETH 2008: 255) > *Sámelyháza* (1402: *Samelhaza*, NÉMETH 2008: 255). Egyrészes településnevek között is találtam példát birtokos személyjellel történő bővülésre. Ennek a változásnak a hatására jött

létre *Szamosköz* (1284/368: *Zamuskuz*, NÉMETH 2008: 273) településnevéből a *Szamosköze* (1351: *de Samuchkezy*, NÉMETH 2008: 273) másodlagos névalak, vagy így vált jelöltté *Várcsomaköze* (1329>352: *Warchomakuza*, NÉMETH 2008: 333), amely az elsődleges *Várcsomaköz* (1306/320: *Warchamakuz*, NÉMETH 2008: 333) alakban adatolt először.

c) A névelemcsere

Névelemcseréről akkor beszélünk, ha a névstruktúra változatlan volta mellett a nevet alkotó névelemek kicserélődnek egymással. A változás érinthet lexémányi egységet, azonban Szatmár megye településnevei között erre nem találtam példát. De beszélhetünk toldalékmorfémák kicserélődéséről is. A képzők cserélődésének egyik legfontosabb kérdése az lehet, hogy melyik képző cserélődik ki, és melyik kerül ennek következtében a helyére. A leggyakoribb képzőcsere az elsődleges *-gy* képzővel álló településnevek esetén a *-d* képzőre cserélődés (TÓTH 2008: 135). Szatmár megye vizsgált településnevei között egy nevet érintett ez a változás: az elsődleges *Endrégy* ([1312]: *Endreg*, NÉMETH 2008: 77) településnév ugyanis a XIV. században már *Endréd* (1366: *Endreed*, NÉMETH 2008: 77) formában adatolt.

A képzőcsere ritkább esetét mutatja a *Csereped* ([1340]>390: *Cheped* [olv. *Chereped*], NÉMETH 2008: 50) > *Cserepes* (1392: *Cherepes*, NÉMETH 2008: 50) módosulás. A *-d* helynévképző cserélődése az *-s* képzővel egyben azt is mutatja, hogy a csere nemcsak azonos eredetű és funkciójú képzők között mehet végbe, hanem lényegében bármely két helynévképző felcserélődhet egymással (TÓTH 2008: 136).

A képzőcsere elsődleges indítékának a kiinduló névalakon meglévő képző funkciójának elhomályosulását szokás tartani. Azonban mindehhez szükséges hozzátenni azt, hogy ez a változás csak akkor mehet végbe, ha a névhasználói közösség számára az adott névalak morfológiai szerkezete átlátszó. Ugyanis, ha a névhasználó nem ismeri fel a névalakban a tövet és a toldalékot, nem tudja azokat egymástól elkülöníteni, akkor nem kerülhet sor a képző cseréjére sem (TÓTH 2008: 139).

d) A névrészcsere

A névrészcsere hasonló változást mutat, mint az előbb tárgyalt típus. A kettő közötti különbség abban rejlik, hogy a névelemcsérével ellentétben a jelenleg tárgyalt változástípus során névrészek cserélődéséről beszélhetünk. Mindkét terminust HOFFMANN ISTVÁN vezette be a szakirodalomba (HOFFMANN 1999: 214). TÓTH VALÉRIA azonban másként kezeli a névrészcsere foglamát. Változástipológiával foglalkozó írásában a következőket írja: „Noha a

meghatározás elméletileg megengedné, hogy a folyamatot az egyrészes helynevekre is vonatkoztassuk, ám ezt a jelenséget [...] a névcsere esetei között tartom számon még akkor is, ha a változás során az eredeti nevet annak (közszói tekintetben) szinonim használatú variánsa váltotta fel” (TÓTH 2008: 140). Ennek fényében a névrészcsere tehát csakis kétrészes településneveket érintő változásként értelmezhető, amely folyamat során a névalak elő-, illetve utótagja egyaránt kicserélődhet.

A településnév előtagjának cseréjét okozhatja a névrész által megjelölt sajátosságokban történt elmozdulás, de generálhatja az is, hogy a névhasználó közösség számára más vonások kerülnek előtérbe (TÓTH 2008: 141). Ezen elmozdulások következményeként a kiindulási névalak szemantikai szerkezete is biztosan módosul. Ez a változás figyelhető meg *Nagymada* (1330/XV: *Nagmada*, NÉMETH 2008: 169) másodlagos névalakjában: *Ómada* (1415: *Omada*, NÉMETH 2008: 169), ahol az elsődleges névtesten szereplő *nagy* előtagot egy másik vonást jelölő jelző, az *ó* névrész váltotta föl. De ez érhető tetten a *Mezőreszege* (1327: *Mezeurezuge*, NÉMETH 2008: 186) > *Pusztareszege* (1496: *Pwztharezege*, NÉMETH 2008: 186), valamint a *Gügytelke* (1264/291: *Giketeluque*, NÉMETH 2008: 219) > *Paptelke* (1422: *Gygethelke Paaptheleke*, NÉMETH 2008: 219) változásban is.

Utótag, vagyis földrajzi köznévi lexémák cserélődésére Szatmár megye településnevei között három példa található. *Sigetelke* (1347: *Sygeteluke*, NÉMETH 2008: 263) településneve a változás következtében *Sigeházá*-ra (1349/413: *de Sygehazy*, Németh 2008: 263), *Kalafalva* (1337: *de Kalofolua*, NÉMETH 2008: 129) *Kalatelké*-re (1344: *Kalateluke*, NÉMETH 2008: 129), míg *Bodorfölde* (1406: *Bodorfewlde*, NÉMETH 2008: 32) pedig *Bodortelke* (1423: *Bodortheleke*, NÉMETH 2008: 32) névformára módosult a névrészcsere eredményeként. A névrészcsere speciális eseteként fogható fel a *Tótbörvely* (1280: *Toth Berue*, NÉMETH 2008: 308) > *Tótfalu* (1366>496: *Tothfalw*, NÉMETH 2008: 308) módosulás. Az elsődleges *Börvely* (1216/550: *Beruei*, NÉMETH 2008:36) településnév jelzői előtaggal kiegészült formáját, a *Tótbörvely*-t érte ugyanis a változás, melynek következtében az eredeti helynév cserélődött fel földrajzi köznévi lexémával. Ennek értelmében a településnév névszerkezete is átalakult. Ugyanis miután a megnevező funkcióban (M) álló *Börvely* településnév kiegészült egy sajátosságot jelölő (S) jelzői előtaggal, a névrészcsere következtében a megnevező funkciót a *falu* földrajzi köznévi funkciót jelölő (F) lexéma váltotta fel, azaz az S+M struktúra S+F szerkezetűre módosult.

3.2.2) Szabálytalan részleges változások

Ebbe a kategóriába tartozik a transzszemantizáció, a deszemantizáció és a reszemantizáció folyamata. Azonban az utóbbi két változástípussal dolgozatomban nem kívánok foglalkozni, ugyanis az általam vizsgált Szatmár megyei településnevek egyikében sem mutathatóak ki ezek a változások

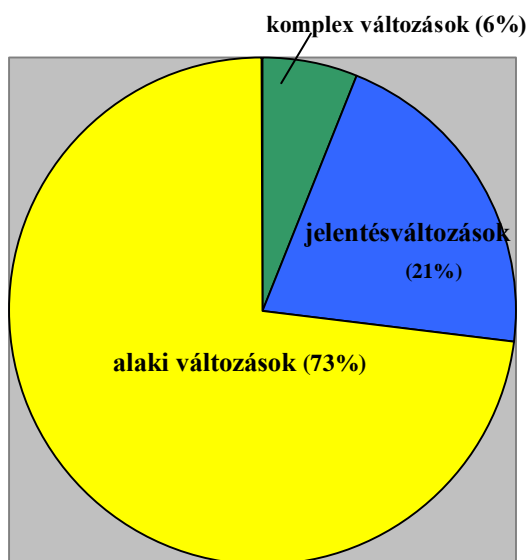
a) A transzszemantizáció

A változás kiindulópontjául szolgáló névalak és annak névszerkezeti modellje is áttetsző. Ez a transzparens alak módosul úgy, hogy „a másodlagosan kialakuló névforma új lexikális és szemantikai azonosíthatósághoz jut, ám mindeközben hangalakilag továbbra is közel álló marad az eredeti névalakhoz” (TÓTH 2008: 179). Ezt a módosulást nevezzük HOFFMANN ISTVÁN nyomán transzszemantizációnak (HOFFMANN 1999: 215). Ennek a változásnak a hatására alakult *Aporházá*-ból (1351: *Aporhaza*, NÉMETH 2008: 8) > *Pórháza* (1431: *Porhaza*, NÉMETH 2008: 8). A személynévi birtoklásra utaló előtag hangtani átalakulásával a helynév új szemantikai struktúrát kapott, a *pór* előtagja ugyanis másféle, de szintén áttetsző lexémának tekinthető.

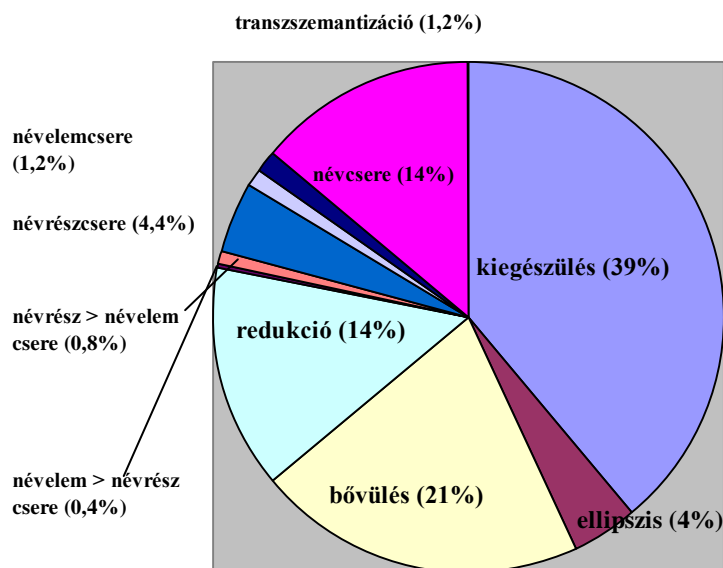
Összegzés

Dolgozatomban áttekintettem a középkori Szatmár vármegye településneveire ható változásokat. A vizsgált településnevek több mint 60%-át nem érte semmiféle módosulás a középkor folyamán.

A változáson átment településnevek három fő változástípusai közül a komplex változások az esetek 6%-ában érintették a településneveket, a jelentésváltozások valamelyikén 21%-nyi településnév esett át, és végül alaki változásokat szenvedett el a településnevek 73%-a. E fő változástípusok arányát szemlélteti az alábbi kördiagram.

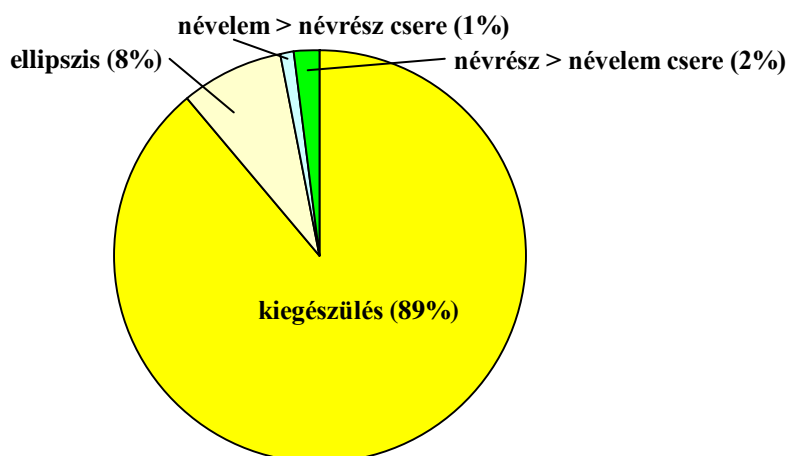

Mint ahogy a legjelentősebb, legproduktívabb változási típusnak az alaki változások sokszínű kategóriája bizonyult, az alábbi diagramon az alaki változások egyes típusain átesett településnevek százalékos arányát ábrázoltam — s itt az alaki változások kategóriáját tekintettem 100%-nak.

Amint azt a grafikon szemléletesen mutatja, az alaki változásokon belüli egyes változástípusok között jelentős eltéréseket tapasztalhatunk. A teljes változást eredményező névcsere folyamata a részleges változásokhoz viszonyítva kevésbé mondható jelentősnek, ugyanis az alaki változásokon átesett települések közül mindössze 14%-ot érintett ez a folyamat. A részleges változásokon belül – három, a szabályokkal le nem írható változáson átesett településneveken kívül – kizárólag csak a szabályokba foglalható változások egyes típusai hatottak a középkor folyamán a megye településneveire. (Az alaki változások által érintett 250 településnévből 213, azaz a nevek 85%-a sorolható ebbe a kategóriába.) Az ezen a változáson belüli két nagy típus, azaz a szintaktikai szerkezet és a morfológiai szerkezet módosulása egyenlő arányban ható folyamatnak mutatkozik a megye településneveinek életében a középkor folyamán.

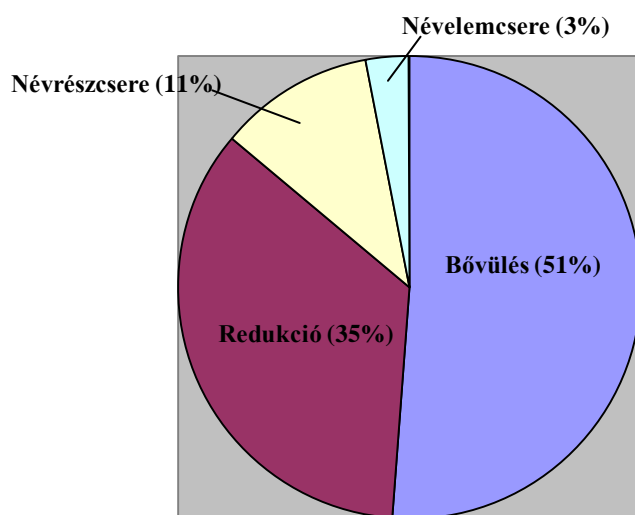
A szintaktikai szerkezet változásán belül az egyes változástípusok megoszlását az alábbi diagram szemlélteti.

Az ábra alapján látható, hogy a szemantikai és a lexikális-morfológiai szerkezetet egyaránt érintő változáson belül a jelzői előtaggal, valamint a földrajzi köznévi utótaggal történő kiegészülés folyamata tekinthető a legproduktívabbnak, ugyanis a mindkét szerkezeti szintet érintő 110 település nevéből 98-ban ment végbe ez a változástípus. Ezzel szemben az ellipszis jóval kisebb mértékben vett részt a nevek szerkezeti módosításában, ugyanis mindössze 8%-ban van jelen a középkor folyamán. Mindenképpen figyelmet érdemel, hogy a középkori Szatmár vármegye településneveinek körében csak földrajzi köznévi utótag elmaradására találunk példát, jelzői előtag efféle változása a területen nem jellemző. A névelem > névrész csere, valamint a névrész > névelem csere csak szórványosan figyelhető meg.

A szabályszerű alaki változások másik nagy típusában, a morfológiai szerkezetet érintő módosulásokban a bővülés és a redukció tekinthetők a legaktívabbnak. Csak a lexikális-morfológiai szerkezeti szintet érintő módosulásokon átesett 103 településnévből 36-ra a redukció, 53-ra pedig a bővülés hatott, azaz egy 35%-51%-os megoszlás figyelhető meg. Szatmár megye településneveinek esetében a névterjedelem-növekedés leggyakrabban képzővel valósult meg. A helynévképzők közül a legaktívabbnak az *-i* képző tekinthető a bővülés szempontjából, míg a *-d* és az *-s* képzők elvéve vettek részt a névterjedelem-növekedésében. A másodlagosan létrejövő településnevek körében azonban találunk példát birtokos személyjellel és lexémával bővült névváltozatokra is, ám ez nem annyira jellemző a vármegye településneveinek körében. A bővüléssel ellentétesen ható redukcióban is részt vett képző, birtokos személyjel és lexéma egyaránt. A névtest ezen elemekkel való csökkenésének vizsgálatakor azonban nem volt megfigyelhető olyan nagy aránybeli eltérés, mint a bővülés

esetében. A helynévképzők közül az *-i* és a *-d* toldalékmorfémák eltűnése azonos mértékben figyelhető meg a másodlagosan létrejött településnevek körében, hiszen mindkét képző eltűnése 8-8 település nevében mutatható ki. Szatmár megye településnevei kapcsán tehát elmondhatom, hogy a *-d* helynévképző hajlamosabb az eltűnésre, mint a bővülésre. A morfológiai változások között kisebb arányt (11%) képvisel a névrészcsere, míg a névelemcsere mindössze három település nevében idézett elő elmozdulást. Az eddigiekben bemutatott, morfológiai szintet érintő változástípusok arányát az alábbi ábra szemlélteti.

A szabálytalan alaki változások típusai közül egyedül a transzemanizációra találunk példát a megye névanyagában, de ez a változástípus jelentéktelennek mutatkozik a megye településneveinek történetében.

Irodalomlista

- BÖLCSKEI ANDREA (1997), A spontán névkorrelációs rendszer alakulása a XVIII-XIX. századi helységneveink körében. *NÉ.* 19: 16-26.
- HOFFMANN ISTVÁN (1993), *Helynevek nyelvi elemzése*. Debrecen.
- HOFFMANN ISTVÁN (1999), A helynevek rendszerének nyelvi leírásához. *MNyj.* 37: 207-16.
- HOFFMANN ISTVÁN (2003), *Magyar helynévkutatás. 1958-2003*. Debrecen.
- INCZEFI GÉZA (1965), A földrajzi nevek differenciálódásáról. *MNy.* 61: 75-80
- MAKSAY FERENC (1940), *A középkori Szatmár megye*. Budapest.
- NÉMETH PÉTER (2008), *A középkori Szatmár megye települései a XV. század elejéig*.
Nyíregyháza
- RÁCZ ANITA (1997), Az ómagyar kori településnevek differenciálódásáról. *MNyj.* 34: 125-46.
- SZIRMAY ANTAL (1809–1810), *Szathmár vármegye fekvése, történetei, és polgári esmérete*.
Buda
- TÓTH VALÉRIA (2008), *A településnevek változástipológiája*. Debrecen.

Függelék

Dolgozatom további része a függelék tartalmazza, amelyet NÉMETH PÉTER: *A középkori Szatmár megye települései a XV. század elejéig* (2008) című könyve alapján készítettem el. A mellékletben a NÉMETH PÉTER által összegyűjtött és rendszerezett Szatmár megyei településnevek adatbázisba szerkesztett változatát közlöm.

A táblázat első oszlopában a településnév első előfordulása olvasható. A következő oszlop ezen név első adatalásának idejét és betűhív alakját tartalmazza. Ha észlelhető volt változás a névtesten, akkor a következő oszlopban a módosult névalakot tüntettem fel, amely mellett szintén megjelenik a megváltozott településnév első névadata és betűhív formája. Ezt követi – a TÓTH VALÉRIA által kialakított változástipológia alapján (2008) – a változástípus megnevezése. A könnyebb tájékozódás érdekében a táblázat tartalmazza a településnevekhez tartozó lapszámot is. Az adatbázis utolsó oszlopában a ma élő helynév vagy a településre vonatkozó információ olvasható.